

LATVIJAS ARHĪVI

VĒSTURE

Kristīne Zaļuma

NEĒRTAIS ARTURS ŠTĀLS (1897–1951): VERSIJA PAR VĒSTURNIEKA DZĪVI UN DARBIEM

Vēsturnieka Artura Štāla dzīve bija dažādu pārsteigumu un neparastu pagriezīnu pilna, tomēr kultūras mantojuma aizsardzības jomā viņš bija viens no ietekmīgākajiem speciālistiem starpkaru Latvijā, par kuru līdz šim maz runāts un rakstīts. Rakstā pirmoreiz ieskicēts A. Štāla privātās dzīves gājums un aplūkotas darba gaitas Izglītības ministrijā, Valsts bibliotēkā, Pieminēkļu valdē un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā, ietverot pārtraukumu, kas saistīts ar nepelnīti smaga cietumsoda izciešanu. Rakstā parādīts A. Štāla nozīmīgais ieguldījums Latvijas Republikas kultūras mantojuma saglabāšanas un pieminēkļu aizsardzības pasākumu organizēšanā, kā rezultātā uz apzinātā, izglābtā, pārņemtā un pārvietotā kultūras mantojuma bāzes Latvijā starpkaru posmā veidojās lielāko atmiņas institūciju – bibliotēku, arhīvu un muzeju – pamatkrājumi. Pētījums galvenokārt balstīts Latvijas Nacionālā arhīva, Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas un Latvijas Nacionālās bibliotēkas avotos, no kuriem daudzi izmantoti un citēti pirmoreiz.

Atslēgvārdi: vēsturnieks, Arturs Štāls, kultūras vērtību aizsardzība, pieminēkļu aizsardzība, kultūrpolitika, kultūras mantojums.

Privātā un sabiedriskā dzīve

Arturs Štāls (1. att.) dzimis Rīgā 1897. gada 5. decembrī Mārtiņa un Trīnes Emīlijas Štālu ģimenē un bija laulāto vienīgais bērns. Par A. Štāla tēvu ir ārkārtīgi skopas ziņas, vairāk zināms par māti,¹ kura, sākoties Pirmajam pasaules karam, palika uz pastāvīgu dzīvi Vašingtonā Amerikas Savienotajās Valstīs, kur laika gaitā mainīja uzvārdu – no Štāla uz Batraka (*Batrack*). Attālums un vēsturisko notikumu gaita bija nepārvarama, tāpēc viņiem atlika regulāri sazināties ar vēstuļu palīdzību. Sarakste ar māti bija būtiska A. Štāla dzīves sastāvdaļa, par ko liecina viņa vēršanās ar lūgumu pie Latvijas pagaidu pilnvarotā lietveža ASV

*1. att. Arturs Štāls studenta gados. 1921. gads.
LVVA, 2996. f., 17. apr., 40921. l.*

Ludviga Sējas (1885–1962) 1922. gada pavasarī,² lai uzzinātu par T. E. Batrakas likteni. Viņš bija patiesi uztraucies, jo no mātes pēdējā vēstule bija saņemta pirms četriem mēnešiem. Par laimi, viss noskaidrojās un pārtrūkusī saziņa atjaunojās. 1933. gada sākumā, vienīgā dēla aicināta, T. E. Batraka atgriezās uz dzīvi Latvijā, joprojām saglabājot ASV pavalstniecību.

A. Štāls izglītību ieguva vairākās mācību iestādēs. Vispirms absolvēja N. Mironova privāto komercskolu Rīgā, pēc tam – Viborgas komercskolu. 1918. gadā, nokārtojot eksāmenu latīņu valodā, viņš iestājās Petrogradas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē, kur studēja līdz 1919. gada pavasarim,³ jo jau maijā viņš kā brīvprātīgais iestājās nacionālā karaspēka rindās, kas atradās Liepājā.⁴

Iesāktās studijas Petrogradā A. Štāls drīzumā turpināja Latvijas Augstskolas (no 1923. g. Latvijas Universitāte) Filoloģijas un filozofijas fakultātē kā filozofijas un vēstures students (1920.–1931. g.), un šajā periodā bija atvaļināts no dienesta armijā. Paralēli studijām viņš bija arī dažādu organizāciju biedrs.⁵ Lai arī studijas universitātē ilga vairāk nekā desmit gadu, augstskolas diplomu viņš tā arī neieguva.

Nedaudz ieskicējot A. Štāla politisko darbību, jāatzīmē, ka no 1919. gada otrās puses viņš bija Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs un kā tās pārstāvis bija ievēlēts Latvijas Tautas padomē.⁶ 1920. gada pavasarī nesaskaņu dēļ viņu neiekļāva sociāldemokrātu sarakstā Satversmes sapulces vēlēšanās, tāpēc A. Štāls no partijas izstājās.⁷ Vēlāk, Pieminekļu valdes priekšsēdētāja Frīdriha Ozoliņa (1879–1950) mudināts, viņš kādu laiku darbojās

“Demokrātiskajā centrā”,⁸ bet pēc F. Ozoliņa aiziešanas no darba Pieminēkļu valdē 1928. gadā A. Štāls darbību partijā un politikā pārtrauca.

Būtiska A. Štāla dzīves sastāvdaļa bija viņa ģimenes dzīve. 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē viņš bija laulāts ar Helmu Elfrīdu Strēlerti (laulāta Štāla, vēlāk Švābe; 1899–1934).⁹ 1918. gadā viņa bija beigusi Staraja Rusas sieviešu ģimnāziju Krievijā, tad studēja (1920.–1923. g.) pedagogiju Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātē, bet studijas tā arī nepabeidza. Domājams, ka viņi iepazinās laikā, kad H. E. Strēlerte uzsāka darba gaitas Rīgā Izglītības ministrijas Arhīvu-bibliotēku nodaļā – sākumā par darbveža palīdzi (10.04.–01.11.1920.), vēlāk darbvedi (no 02.11.1920.).¹⁰ H. E. Strēlertes vārds atrodams arī 20. gs. 20.–30. gados izdotās grāmatās, ko viņa tulkojusi no vācu valodas¹¹ vai sakārtojusi¹² ar pseidonīmiem Ziemeļniece vai E. Ziemeļniece.

A. Štāla un H. E. Strēlertes laulībai bija īss mūžs – ap 1927. gadu sieva viņu pameta un apprecējās ar A. Štāla draugu vēsturnieku Arvedu Švābi (1888–1959).

Ģimenes dzīves neveiksmju satriektais A. Štāls vainoja tikai sevi, jo nepiedodami daudz bija nodevies darbam. Turpmākajā dzīvē viņš nekad neatļāvās kritiski izteikties ne par bijušo sievu, ne draugu. Tomēr pārdzīvojumi par nodevību bija tik dziļi un sāpīgi, ka viņš drīz vien padevās dzīves baudīšanai.¹³

Otro sievu A. Štāls apņēma pēc desmit gadiem, drīz pēc atbrīvošanas no apcietinājuma. 1937. gada vasarā par viņa sievu kļuva skolotāja Olga Elizabete Medne (laulāta Štāla; 1900–?), un jau drīz jaunlaulātie kļuva par meitas Lauras vecākiem.¹⁴

Aplūkojot A. Štāla dzīvi un darbus, svarīgi ir ieraudzīt viņa personības psiholoģisko portretu: dziļi sirdi ļoti jūtīgs; augstu vērtēja patiesu draudzību; ambiciozs, sīkumains, patmīlīgs (sadzīvē nepatīkamas, bet pētniekam nepieciešamas īpašības); mocījās ar mazvērtības kompleksiem, ko rūpīgi slēpa; sarunās un darba attiecībās bija ieturēts un korekts; vienmēr uztraucās par savu reputāciju; saskarsmē ar sievietēm bija džentelmenis, kurš nekad nelielījās ar uzvarām, kaut tās atsevišķos dzīves posmos pat bija daudz, jo sievietēm viņš allaž patika; darbaholiķis, kurš sapņoja par mierīgu un klusu dzīvi, ko varētu veltīt tikai darbam, jo rakstāmgalda atvilktnēs vienmēr atradās daudzi iesākti darbi.

A. Štāla raksti publicēti visdažādākajos periodiskajos izdevumos – “Atpūta”, “Brīvā Zeme”, “Ilustrēts Žurnāls”, “Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”, “Jaunākās Ziņas”, “Latvijas Saule”, “Latvijas Vēstnesis”, “Latvju Grāmata”, “Sociāldemokrāts” un “*Rigasche Rundschau*”, kur nereti parakstīti ar pseidonīmiem “A. Alnis”,

“A. Ziltis”, “Art” un “Dschems (Džems)”. Viņš ir arī divu grāmatu autors un vēstures mācību grāmatas sastādītājs.¹⁵

Latvijas kultūras vērtību sardzē, 1919.–1921. gads

No 1919. gada 16. augusta Arturs Štāls pildīja Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas kultūras vērtību aizsardzības Latvijā pilnvarnieka pienākumus atbrīvotajā Cēsu apriņķī, bet jau tā paša gada novembrī viņam uzticēja ģenerālpilnvarnieka amatu kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā.¹⁶ Lai pēc iespējas ātrāk un sekmīgāk risinātu neskaidros jautājumus, kas traucēja praktiski paveikt uzticētos pienākumus, pēc viņa ierosinājuma Izglītības ministrijas atbildīgie darbinieki kultūras vērtību aizsardzības pilnvarniekiem sastādīja un sagatavoja nepieciešamos dokumentus un instrukcijas.¹⁷ A. Štāls nereti norādīja uz kļūdām un nepieciešamajām izmaiņām dokumentācijā.

Šajā darbības posmā A. Štāla vadībā noritēja intensīvs darbs¹⁸ kultūras vērtību pārņemšanas un aizsardzības jomā, kas vairāk vai mazāk sekmīgas darbības rezultātā ļāva īsā laikā karu novārdzinātai un cietušai Latvijai nosargāt daļu kultūras mantojuma jaunās valsts teritorijā, lai uz tā bāzes veidotu krājumus un kolekcijas daudzās valsts institūcijās, galvenokārt bibliotēkās, arhīvos un muzejos.

Kā neatrisinātāko un būtiskāko problēmu ģenerālpilnvarnieks kultūras vērtību lietās Latvijā A. Štāls identificēja tiesisko jautājumu kārtošānu. 1920. gada 19. janvārī viņš Izglītības ministrijas Arhīvu-bibliotēku nodaļas vadītājam Kārlim Straubergam (1890–1962) rakstīja: “Lai darbības noritētu turpmāk sekmīgi, ir nepieciešama nekavējoša līdzšinējās kultūras vērtību aizsardzības reorganizācija. Līdzšinējais darbības pamats – Izglītības ministrijas ierosinājums, darbībai attīstoties, nevar būt par pietiekošu pamatu, lai darbības noritētu sekmīgi. Lielus sarežģījumus rada tas apstāklis, ka darbībai nav vajadzīgā juridiskā pamatojuma. Pateicoties tam, pret manu un pilnvarnieku darbību tiek celti iebildumi no dažādām iestādēm un personām. [...] Turpinoties tālāk tādām stāvoklim, aizies bojā daudz kas vērtīgs priekš Latvijas kultūras. Tā, pateicoties tam, ka kultūras vērtību aizsardzība nebija “legaliseta”, muižas, kuras atrodas igauņu karaspēka operācijas aplokā, tiek vēl joprojām izputinātas. Arī Kurzemē notiks un notiek tas pats. [...] Tā kā turpmākā darbība ir ļoti apgrūtināta, ja viņai nav vajadzīga juridiskā pamata, lieku priekšā sekošo: par kultūras vērtību aizsardzības organizēšanu ir jāpieņem noteikts lēmums Ministru kabinetā. [...]”

Lietai jādod sevišķi steidzošs virziens, ievērojot to, ka darba lauks paplašinās sakarā ar Latgales atbrīvošanu.”¹⁹

1920. gadā A. Štāls ieņēma visdažādākos amatus Izglītības ministrijā un tai pakļautās iestādēs. Paralēli ģenerālpilnvarnieka amatam maijā viņu iecēla par sevišķu uzdevumu ierēdni, bet pēc dienas viņš saņēma Valsts bibliotēkas darbinieka apliecību.²⁰ Atbrīvošanu no ģenerālpilnvarnieka amata viņš lūdza šī paša gada 2. jūlijā, kā iemeslu norādot kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka Alberta Fortiņa (1887–?) lietu,²¹ kura virzību viņš vairs nespēja ietekmēt. Septembrī A. Štālu iecēla par darbvedi speciālistu kultūras vērtību aizsardzības lietās, bet paralēli tam oktobrī viņš kļuva par Latvijas Reevakuācijas komisijas sekretāru un jau pavisam drīz tika komandēts uz Krieviju, kur viņa pienākumos ietilpa risināt no Latvijas aizvesto kultūras vērtību reevakuācijas jautājumu.²² Šī paša gada novembrī A. Štālu iecēla par Latvijas Republikas Izglītības ministrijas pārstāvi Latvijas sūtniecībā Maskavā, un šos dienesta pienākumus viņš pildīja līdz 1921. gada 1. aprīlim, t.i., līdz Mākslas un kultūras departamenta likvidācijai Izglītības ministrijā, kad viņu no tā atbrīvoja.²³

Šajā laikā aizsākās arī A. Štāla draudzība ar dzejnieku Jāni Ziemeļnieku (1897–1930), kurš tolaik strādāja Izglītības ministrijas Arhīvu-bibliotēku nodaļā. Vēlākajos gados A. Štāls kļuva par dzejnieka uzticamu vēstuli draugu. Dzejoļi, ko dzejnieks vēstulēs sūtīja savam draugam, publicēti 2002. gadā.²⁴

Darbodamies šajos amatos, viņš pildīja uzdevumus arī lietās, kas bija saistītas ar pārvietotajām bibliotēku un arhīvu kolekcijām, piemēram, Kurzemes hercoga bibliotēkas atgriešanu Latvijai un uzņēmuma “Valters un Rapa” atgūšanu.²⁵ Latvijas delegācijas sastāvā bez A. Štāla minēts arī Visvaldis Peņģerots (1897–1938), Aleksandrs Pavars (1893–1971),²⁶ kā arī citi. Būdam ieinteresēts no Latvijas teritorijas aizvesto kolekciju likteņos, A. Štāls 1923. gadā publicēja divus rakstus par Kurzemes hercogu kultūras mantojumu.²⁷

Ieradies Rīgā 1921. gada aprīlī, Izglītības ministrijai viņš ziņoja par rezultātiem Maskavā un Petrogradā. Reevakuācijas komisijas ietvaros viņš darbojās arī bibliogrāfijas jomā, sāka sarunas par iespieddarbu apmaiņu un panāca Padomju valdības attiecīgo iestāžu piekrišanu sistemātiskai iespieddarbu apmaiņai starp abām valstīm. Šajā sakarā plānoja noslēgt konvenciju starp abām valstīm, ko uzskatīja par lielu ieguvumu arī Valsts bibliotēkai.²⁸

Lai arī Maskavā un Petrogradā bija daudz darba, A. Štāls bieži uzturējās Rīgā, par ko liecina viņa sarakste ar V. Peņģerotu. 1921. gada 28. janvārī viņš

2. att. Artura Štāla ekslibris. Vasilija Masjutina
kokgriezums. 1920. gads. *Ilustrēts Žurnāls*.
1924. 28. nov. Nr. 48.

no Rīgas rakstīja: “Personīgi man ļoti daudz darba, starp citu, jāņem dalība Satversmes sapulces Izglītības komisijā pie likumprojekta “par pieminēkļu aizsardzību” galīgo izstrādi. Ceru vēl būt Maskavā un izbraukt uz turieni ap 4.–5. febr[uārī]. [...] Lai gan ministrs mani lūdza palikt, mazākais, līdz 1. aprīlim, tomēr es nepalikšu, jo gaida darbs Rīgā.”²⁹ Iespējams, ka pārāk patstāvīga darba organizācija vēlāk nāca par sliktu A. Štāla karjerai.

Pēc atbrīvošanas no pienākumiem Izglītības ministrijā 1921. gada 2. aprīlī A. Štāls dienesta ziņojumā izglītības ministram bez kautrēšanās norādīja, ka sakarā ar Mākslas un kultūras departamenta likvidāciju un viņa atlaišanu iesāktais darbs palika nepadarīts. Viņš arī pauda uzskatu, ka sarunas ar Krieviju nedrīkstēja uzsākt, ja jau iepriekš bija paredzams, ka līdzekļu trūkuma dēļ tās nevarēs pabeigt.³⁰ Pēc atlaišanas A. Štālam citu amatu ministrijas struktūrvienībās nepiedāvāja, un valsts dienestu viņš bija spiests atstāt.³¹

Tā kā A. Štāls un V. Peņģerots Maskavā bija sadraudzējušies un pēdējais vēl turpināja pildīt Latvijas Reevakuācijas komisijas Maskavā sekretāra amatu (līdz 01.04.1922.),³² abi turpināja sarakstīties. 1921. gada 1. maija vēstulē³³ A. Štāls lūdza V. Peņģerotam noorganizēt viņa Maskavā palikušā rakstāmgalda pārvešanu uz Rīgu. 22. maijā A. Štāls rakstīja, ka “Masjutinam³⁴ diezin kā neiet – priekš viņa, kā izrādās, nav vietas nevienā no “attiecīgām iestādēm”. Toties viņa grafika iegūst labu piekrišanu klasiķu izdevumos vācu valodā. Lai nu kā M. ir pirmos “medus mēnešus” jau pārdzīvojis, un man viņa nudien žēl. [...] Vispārīgi – ja nebūtu saplānojis nopietni rauties ar filozofiju, nudien brauktu projām, kaut pie papuasiem! Gaidu ar nepacietību to savu rakstāmgaldū – papūlies nu gan!”³⁵ Izmēros nelielā vēstule raksturo abu kādreizējo kolēģu draudzīgās attiecības, A. Štāla dzīvē iezagušos grūtsirdību, bet visam pāri nesavtīgas rūpes par citu cilvēku – talantīgo V. Masjutinu, kurš 1920. gadā bija radījis dažus ekslibrus Latvijas sūtniecības Maskavā darbiniekiem,³⁶ starp kuriem tapa arī īpašs veltījums A. Štālam (2. att.).

Valsts bibliotēkā, 1922.–1923. gads

Nav zināms, no kura laika Arturs Štāls vairs neskaitījās arī Valsts bibliotēkas darbinieku sarakstā, taču, pēkšņi palicis bez darba, 1922. gada 28. jūnijā viņš uzdrošinājās vērsties pie iestādes direktora Mārtiņa Stumberga (1872–1955) ar lūgumu rast iespēju strādāt kādā no brīvajām amata vietām. Tāda viņam atradās, un uz brīva līguma pamata A. Štāls bibliotēkā vadīja Dubletu nodaļu (16.08.–16.11.1922.). Lai arī amata pienākumus pēc 16. novembra viņš tur vairs faktiski nepildīja, darbinieku sarakstā viņš skaitījās līdz pat 1923. gada 1. aprīlim.³⁷

Šajā laikā publicēti daudzi nozīmīgi A. Štāla raksti³⁸ par dabas, senatnes un kultūras pieminekļu aizsardzību, izvērtējot situāciju Latvijā un sniedzot ieskatu par šo jautājumu risinājumiem Eiropā.

Pieminekļu valdē, 1923.–1933. gads

Amati. 1923. gada vasaras sākumā, īsi pirms Pieminekļu valdes izveidošanas, Arturs Štāls darbojās Latviešu senatnes pētītāju biedrībā, kur vadīja Pieminekļu aizsardzības sekciju, kas tajā laikā organizēja plašus pieminekļu reģistrēšanas un sakopšanas darbus.³⁹

Jau drīzumā A. Štāls pieņēma piedāvājumu strādāt Pieminēkļu valdē, ko izveidoja atbilstoši 1923. gada 15. jūnijā Valsts prezidenta Jāņa Čakstes (1859–1927) izsludinātajam likumam “Par pieminēkļu aizsardzību”. A. Štāls bija viens no kaismīgākajiem šī likuma izstrādes rosinātājiem jau 1920. gadā. Viņš uzskatīja, ka ar lielām pūlēm 1923. gada jūnijā pasludinātais pirmais likums par pieminēkļu aizsardzību Latvijā neapšaubāmi uzskatāms par profesora Ernesta Felsberga (1866–1928) nopelnu, kas gan viņa būtiskās norādes un rosinājumus tomēr nebija ņēmis vērā. “Kaut arī nepilnīgs un slikts likums, tomēr bija jau labāk kā nekāds likums, jo ar to taču radās pamats valsts darbam pieminēkļu aizsardzībā. Jāsaka, ka šis likums bija labs savā vienkāršībā, bet tikai!”⁴⁰ Tomēr ar šo likumu Latvija sāka veidot valstiski atbildīgu juridisko pamatu pieminēkļu aizsardzības jautājumos, par ko jau no 1920. gada bija norādījis A. Štāls.

Desmit gadu garumā no tās izveidošanas brīža A. Štālam Pieminēkļu valdē uzticēja visdažādākos amatus. Nodibinot Pieminēkļu valdi, par tās priekšsēdētāju (1923.–1928. g.) apstiprināja arheologu un etnogrāfu Frīdrihu Ozoliņu (1879–1950), bet A. Štālu – par tehnisko darbu vadītāju (01.10.1923.– 07.02.1928.).⁴¹

Kāds laika posms A. Štāla darba gaitās sakrita ar nepatīkamo šķiršanos no sievas Helmas. Vienmēr stabilais un pašpārliecinātais kultūras vērtību aizsardzības jautājumu pārzinātājs, jaunais un spējīgais zinātnieks pēkšņi meklēja aizmiršanos straujā dzīves baudīšanā.⁴²

1928. gada sākumā priekšsēdētāja F. Ozoliņa vietā uz laiku par priekšsēdētāja vietas izpildītāju (07.02.1928.–05.01.1929.) iecēla A. Štālu.⁴³ “Ozoliņš, iesēžoties satiksmes ministra amatā, man svēti apsolījās, ka varēsot viņa, t.i., Pieminēkļu valdes priekšsēdētāja vietā nosēdēt tik ilgi, kamēr viņš būšot satiksmes ministra amatā. Lai nu es uzlabojot savas finanses, jo Ozoliņš, jau uzsākot ministra gaitas, bija pārliecināts, ka noturēsies tanī augstā ministra krēslā ne mazāk par trim gadiem. Es nu arī toreiz gandrīz noticeju viņa labsirdībai, jo zināju, ka Ozoliņš, kur vien varēja, šķērsoja manam darbam ceļu uz augšu. Jo to viņš jau bija no mums, jauniem, iemācījies, mācīja “zinātniski” runāt par arheoloģiju un etnogrāfiju, un es viņam biju kā dadzis acīs, jo stāvēju mazliet viņam priekšā, [...] biju palicis populārāks par viņu. Pa daļai arī tāpēc mūsu attiecības, kaut ārēji pieklājīgas, tomēr spīdošas nebija. Viņš ar savu “chitrij mužik” psihi saprata mani, saprata manu ne visai glaimojošo uzskatu par viņu un zināja arī to pēc citu atstāstījumiem, jo šādu “atstāstītāju” starp latviešiem, tiem “mīļiem latviešiem”, nekad nav trūcis. Visu to Ozoliņš tomēr pacieta, jo nevarēja vēl mani ne ar

vienu aizvietot, nevarēja arī vienkārši “izēst” no Pieminekļu valdes. Tā nu mēs dzīvojām. Kā divi runči vienā maisā. Te nu Ozoliņš 1928. gadā paliek par satiksmes ministru. Ar Ministru kabineta lēmumu mani ieceļ par Pieminekļu valdes priekšsēdētāja vietas izpildītāju pa Ozoliņa prombūtnes laiku satiksmes ministra posteņi. [..]

Jautrākā omā būdams, Ozoliņš man stāstīja, ka nezinājis, ko lai liekot vietniekos? Domājis arī par Kundziņu⁴⁴, bet tad pārdomājis – lai jau tiekot tam Štālam ar! Pie tam arī Zemgals⁴⁵ viņam teicis – “un Tu savā vietā ieliec Štālu!” Kā jau diplomātam Ozoliņam arī šoreiz mēle bija dota priekš tam, lai paslēptu to patiesību, ka bija neērti citai personai nodot priekšsēdētāja amatu ar ne visai labā stāvoklī esošu Pieminekļu valdes kasi, no kuras Ozoliņš bija paņēmis kā “avansu” ap četri – pieci tūkstoši latu. Šo faktu es konstatēju, tikai stājoties amatā, kaut gan neoficiāli, jo kuriozi, ka kasi gan turēja Ozoliņa protežē Saulīte⁴⁶ un kasi man oficiāli arī nenodeva, tā kā līdz 1928. gada 1. aprīlim par to nevarēju pat faktiski atbildēt. Šis fakts nu gulēja tās mīlestības pamatā, kuras dēļ laikam gan Ozoliņš izraudzījās mani par savu aizvietotāju. Biju toreiz vēl diezgan spārnots jauneklis un, ticis priekšsēdētāja amatā, cerēju uz lielām reorganizācijas iespējām gan Pieminekļu valdes aparātā, gan pieminekļu aizsardzības likumdošanā, un vajadzēja labu laiku, lai saprastu, ka mana amplitūda arī tanī noliktā amatā ir stipri ierobežota. [..]

1928. gada septembrī Pieminekļu valdei uzlaista revīzija, kura konstatēja, ka Ozoliņam skaitās nemotivēts avanss ap 8000 latiem, kas arī man bija pārsteigums, jo kases turētāja par to nebija teikusi man ne vārda. Šo savu izbrīnu man, protams, taktisku motīvu dēļ bija jāpaglabā sevī. [..] pie Pieminekļu valdes toreizējās sekretāres–kasieres Saulītes “avanss” bija jau pamazam nokārtojies, un tā radās pietiekoši motīvu, lai Ozoliņa mīlestība pret mani atdzistu.”⁴⁷

Tomēr jau drīzumā par Pieminekļu valdes priekšsēdētāja amata vietas izpildītāju (1929.–1931. g.) apstiprināja Ministru prezidenta Hugo Celmiņa (1877–1941) svaini teologu Paulu Gailīti (1869–1943). “Visa šī tipiskā Saeimas laika šepete atstāja uz mani neiespējamu iespaidu. Bija riebīgi un pretīgi, un gribējās visai pasaulei atnest ar roku.⁴⁸ Nu tā mani pārdeva kā Jāzepu... Aiziet no Pieminekļu valdes nevarēju, jo nevarēju iedomāties, kā bez šī darba varēšu dzīvot. Tā izlēmos palikt. [..] Gailītis bija neapšaubāmi inteligentāks par Ozoliņu un arī simpātiskāks. [..] Gailītis pasvītēja vai atklāti, ka viņš ir ignorants un rūpēsies galvenokārt par administratīvo pusi. [..] To viņš arī veica apdomīgi un

samērā labi, jo savu palīdzību viņam neliedzu ne tikai pirmos ievadošos soļos, bet arī vēlāk. Kaut gan Gailītis bija nelabojams alkoholiķis, tomēr viņam bija skaidra galva, sabiedrisks takts un arī diplomātiskas spējas. Viņš labi izprata arī Pieminekļu valdes iekšējo un ārējo politiku.”⁴⁹

1931. gadā pēc P. Gailīša īsu laiku priekšsēdētāja amatā atkārtoti iecēla F. Ozoliņu, kas A. Štālam bija nepatīkams pārsteigums (3. att.). “Gailīša laikā es morāliiski atžirgu. Tāpēc es stāvēju par Gailīti. [...] Pēc Gailīša aiziešanas bēdīgāks palika arī mans stāvoklis. Bija arī mans mērs pilns un bija līdz kaklam šī neiespējamā sadarbība ar cilvēku, kurš ievēda grāvi ne tikai mani, bet arī visu Pieminekļu valdi. Morāliiski atspirdzis Gailīša laikā, es sajutu Ozoliņa atnākšanu kā smagu un nejēdzīgu murgu, kurš paņēma visus manus dzīves spēkus un paralizē radošo gribu.”⁵⁰

Šajā posmā A. Štāls bieži aizvietoja F. Ozoliņu, bet, sākot ar 1932. gada 16. februāri,⁵¹ sakarā ar priekšsēdētāja amata likvidāciju A. Štālam uzticēja Pieminekļu valdes priekšsēdētāja vietas izpildītāja amatu bez sevišķas atlīdzības. Viņa daudzu gadu darba pieredze pieminekļu aizsardzībā, zināšanas, patstāvība, kā arī lojalitāte savai darbavietai vienmēr kalpoja kā garantis ikvienām pārmaiņām Pieminekļu valdē, ko bija nepieciešams realizēt Izglītības ministrijai.

Sakarā ar pieminekļu aizsardzības inspektoru darbības sadalīšanu pa apgabaliem A. Štālu iecēla (01.05.1932.) par Rīgas un Vidzemes apgabala pieminekļu aizsardzības inspektoru. Par Zemgales un Kurzemes apgabala pieminekļu aizsardzības inspektoru apstiprināja Eduardu Šturmu (1895–1959), bet Latgales apgabala – Boļeslavu Brežgo (1887–1957).⁵² Drīzumā A. Štālam atkal mainīja amatu, apstiprinot par pieminekļu aizsardzības vecāko inspektoru (11.10.1932.–26.09.1933.), kura pienākumus viņš pildīja līdz atlaišanai.⁵³

Par nākamo Pieminekļu valdes priekšsēdētāju (21.10.1932.–06.1940.) uz trīs gadiem ievēlēja arheologu un vēsturnieku Franci Balodi (1882–1947).⁵⁴ “Iepriekšējās pārrunās par priekšsēdētāja amatu Balodis kategoriski pateica, ka viņš gan neuzņemšoties šo vietu, jo esot diezgan darba ar Valsts vēsturisko muzeju. [...] Nopietnākais un vēlamākais kandidāts varēja būt tikai Kundziņš. Ozoliņa paklusām lolotās cerības iekļūt Pieminekļu valdē kā ministrijas pārstāvim un tad izkūņoties par priekšsēdētāju es personīgi nopietni neņēmu.”⁵⁵

Ar jaunā priekšsēdētāja ievēlēšanu Pieminekļu valdes personālā sekoja krasas izmaiņas. No dienesta Pieminekļu valdē atlaida (08.01.1933.)

3. att. Pieminēkļu valdes darbinieki. 1931. gada 1. oktobris. Pirmajā apakšējā rindā pirmais no labās Ādolfs Karnups; otrajā rindā no kreisās: 2. Arturs Štāls, 3. Austrā Forupa, 4. Frīdrihs Ozoliņš, 6. Emīlis Melngailis; trešajā rindā no kreisās: 1. Eduards Šturms, 3. Visvaldis Peņģerots. 4. Pēteris Ārends, 5. Ksavers Andermanis.

LNB RXA118,10.

V. Peņģerotu,⁵⁶ kā arī vēsturnieku Jāni Juškēviču (1886–1961), kurš uzskatīja, ka viņa atbrīvošanu iniciējis A. Štāls. Patiesībā bija otrādi – viņu atlaida uz kādas citas iespaidīgas personas rīkojumu, pret ko A. Štāls bija iebildis.⁵⁷ Gandrīz gadu pēc F. Baloža apstiprināšanas amatā no amata atbrīvoja (26.09.1933.) vecāko inspektoru A. Štālu, bet pēc dažām dienām (01.10.1933.) arī B. Brežgo.⁵⁸

Darbi. Sākot darba gaitas Pieminēkļu valdē, A. Štāls savos 26 gados bija plaši pazīstams kā viens no dedzīgākajiem un zinošākajiem kultūras mantojuma aizstāvjiem, kurš izcili pārzināja citu valstu praksi un likumdošanu šajā jomā. Tāpēc likumsakarīgi, ka viņš arī ar lielu aizrautību uzreiz iesaistījās gan teorētisku, gan praktisku jautājumu risināšanā – izstrādāja inventarizēto pieminēkļu reģistrācijas grāmatas projektu, instrukciju mērniekiem, noteikumus jaunsaimniekiem sakarā ar viņiem piešķirto pieminēkļu aizsardzību, sagatavoja

rīkojuma projektu par pieminekļu reģistrēšanu un aizsardzības nodrošināšanu u.c. Šos un vēl citus jautājumus viņš sakārtoja jau Pieminekļu valdes darbības pirmajos trīs mēnešos.⁵⁹

Pieminekļu valdē pieminekļu reģistrācija tika noteikta kā pamatuzdevums, tāpēc sāka veidot speciālu arhīvu, kura organizēšanā lielākie nopelni piedēvējami A. Štālam.⁶⁰ Pēc viņa ierosinājuma Pieminekļu valde ekspedīciju vajadzībām iegādājās fotoaparātus, bet fotomateriālu apstrādei iekārtoja speciālu kabinetu. Jāatzīst gan, ka darbu ar fotoaparātu un tā lietošanas priekšrocības darbinieki apguva tikai ar laiku,⁶¹ tāpēc galvenās rūpes par fototehniku un ar to saistītajiem procesiem uzņēmās A. Štāls, kuram tā nebija sveša lieta. Kultūras mantojuma objektu fiksēšanai viņš fototehniku bija izmantojis jau 1919. gada rudenī,⁶² kad pildīja ģenerālpilnvarnieka amatu kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā.

Izvērtējot 1923. gadā pieņemto pieminekļu aizsardzības likumu, A. Štāls uzskatīja, ka tas atstājis ārpusē daudzus pieminekļu aizsardzībai nepieciešamus speciālistus, bet Pieminekļu valde par maz tos iesaistīja aktuālajos darba procesos, tā dažkārt pieļaujot kļūdas un nepārdomātu rīcību. “Ja, piemēram, būtu pieaicināti muižu celtniecības pieminekļu lietpratēji kopšanas plāna izstrādāšanai, tādi lietpratēji kā, piemēram, docents Kampe⁶³, Pīrangs⁶⁴, Bokslafs⁶⁵, Trofimovs⁶⁶ u.c., tad, domāju, daudzi celtniecības pieminekļi būtu paglābušies no izpostīšanas. Tad, domāju, nebūtu noticis tāds kuriozs ar Elejas pili, šo slaveno Kvarengi⁶⁷ mākslas darbu, un proti, kad Elejas pagasta valde pieprasīja pieminekļu valdei vai “ir kādi iebildumi pret pilsdrupu nojaukšanu,” tad Kundziņš, nepārzinādams šo pieminekli, ļāva paskaidrot, ka iebildumu neesot. Ar to negribu mest kādu ēnu uz vienu no mūsu dzimtās zemes pieminekļu aizsardzības celmlaužiem, kāds bija Kundziņš, bet gribēju tikai aprādīt, cik nepilnīgi dati tanīs laikos bija Pieminekļu valdes rīcībā. Diemžēl arī man par šo Kvarengi darbu zināšanu nebija.”⁶⁸

A. Štāla norādes par ekspertu nepieciešamību šādu jautājumu lemlēmšanā tā arī palika nesadzirdētas. Pieminekļu valde pieļāva Latvijas kultūras mantojuma neatgriezeniskus zaudējumus arī vēlāk, atļaujot nojaukt ēkas ar arhitektonisku vērtību,⁶⁹ piemēram, 1936. gadā kā vēsturiski mazvērtīgu atļāva nojaukt Mazstraupes pili, bet 1938. gadā – Vircavas pili.

Vienlaikus ar darbu Pieminekļu valdē A. Štāls turpināja agrāk iesāktos pētījumus, rakstīja par pieminekļu aizsardzības ideju attīstību un aktualitātēm, kā arī uzņēmās jaunus izaicinājumus dokumentārā mantojuma izpētē, kas šajos

gados rezultējās ar divām grāmatām⁷⁰ un daudzām nozīmīgām publikācijām.⁷¹ Viņa pētniecības lokā kā būtiskāko jāatzīmē pievēršanos pieminekļu aizsardzības vēstures un likumdošanas jautājumiem, kā arī Johana Kristofa Broces (*Brotze*; 1742–1823) kultūras mantojuma aktualizēšanai akadēmiskajā sabiedrībā, kura veikumu A. Štāls bija sācis pētīt un aprakstīt jau kopš 1920. gada. Kopā ar pedagogu Johanu (arī Ivans) Kēleru (*Köhler*; 1874–1954) viņš pievērsās arī vēstures mācību grāmatas⁷² sastādīšanai.

Strādājot pie pieminekļu aizsardzības likuma 1932. gadā, A. Štālu joprojām satrauca daudzu vērtīgu kustamo kultūras pieminekļu izvešana uz ārzemēm, ko pēc iespējas ātrāk bija jānovērš. Diemžēl pieminekļu reģistrēšanas un inventarizēšanas darbi noritēja lēni, jo nebija kvalificētu darbinieku. Balstoties iepriekš pieredzētajā, A. Štāls uzskatīja, ka būtībā tas jau bija novēlots darbs, jo Rīgā joprojām daudzi veikali nodarbojās ar “visnekautrīgāko spekulāciju”. Viņš uzskatīja, ka steidzami jāsakārto procedūras tirdzniecībai ar kultūras vērtībām, bet pats svarīgākais bija to visu kontrolēt valsts līmenī. Diemžēl nepilnības spēkā esošajā pieminekļu aizsardzības likumā ļāva kultūras vērtības izvest uz ārzemēm, tās iznīcināt, restaurēt vai citādi pārveidot, pārdot vai nodot citās rokās bez Pieminekļu valdes atļaujas. A. Štāls arī rosināja, ka šādi gadījumi sodāmi ar arestu uz trīs mēnešiem vai 1000 latu lielu naudas sodu, vai abiem sodiem kopā.⁷³ Šajā laikā A. Štāls organizēja arī vācbaltiešu organizāciju arhīvu un mākslas pieminekļu aprakstīšanu. Neraugoties uz dažādiem šķēršļiem, viņš rosināja iesāktos darbus nepārtraukt, bet centies tos pabeigt.⁷⁴

Par nopelniem Latvijas pieminekļu aizsardzības jomā A. Štālam 1929. gada 13. novembrī piešķīra IV šķiras Triju Zvaigžņu ordeni,⁷⁵ bet 1933. gada martā par pētījumu “Svētās pēdas” (apcerējums par Latvijas senā reliģiskā kulta dažiem pieminekļiem) piešķīra Krišjāņa Barona prēmiju.⁷⁶

Noriets. Kopumā Pieminekļu valdē, kas būtībā bija neliels un šaurs cilvēku loks, ilgu gadus par ietekmi sacentās trīs personības – F. Ozoliņš, A. Štāls un F. Balodis. “Sāncensības” rezultātā F. Ozoliņam un A. Štālam nācās piekāpties,⁷⁷ jo cīņā par vadošo vietu Pieminekļu valdē 1932. gada oktobrī “uzvarēja” F. Balodis.

Tas, ka arī A. Štāls sacentās par stabilām pozīcijām Pieminekļu valdē, liecina viņa atzišanās, ka F. Ozoliņa “krišana” bija ne tikai viņa, Augusta Tentēja (1876–1942) un B. Brežgo kombināciju rezultāts, bet arī politiska nepieciešamība, kur pāri visam un visiem to neklātienē kārtoja F. Balodis. Piedalīdamies “akcijā” pret

F. Ozoliņu, A. Štāls tikai mazliet bija šaubījies, uzticēdamies F. Balodim, un tā gribot negribot bija spēlējis “*va banque*”, būtībā atrodoties “rūdīta un blēdīga spēlmaņa rokās, kāds bija Balodis”.⁷⁸

1932. gada sākumā F. Ozoliņš, aizejot pensijā, A. Štālam norādīja, ka viņš to kā priekšsēdētāja amata vienīgo kandidātu ieteicis izglītības ministram Atim Ķeniņam (1874–1961). Šī ieteikuma nesavtīguma un vēlēbas iemeslus A. Štāls izbaudīja mazliet vēlāk, kad 18. februārī pārņēma valdes biroju ar kasi: “..pie kasieres-sekretāres Austras Forupes⁷⁹ palika nenokārtots “avansiņš” ap 5000 latu. Tā kā Forupe kā jau Ozoliņa ieproتهžēta ierēdne uzņēmās atbildību par šo summu un Ozoliņš solījās drīzi vien atdot, tad es biju tik mikstsirdīgs un “nedeļu lietai formālu virzienu”. Cik atceros, tad Forupe vēl ilgi dzenāja šo paklidošo avansu.”⁸⁰

1932. gada oktobra sākumā, kad A. Štāls vēl pildīja Pieminekļu valdes priekšsēdētāja vietas izpildītāja pienākumus un faktiski vadīja iestādes reorganizācijas procesus, starp viņu un dažiem darbiniekiem bija radušās vēsas un asas attiecības, jo viņš krasi apkaroja jebkādas “politikas” klātbūtni viņam pakļautajā iestādē, jo īpaši ārpus tās sienām.⁸¹ Būtībā jau kādu laiku pirms tam presē bija uzsākta A. Štāla sistemātiska un rūpīgi pārdomāta nomelnošanas kampaņa, kas kulmināciju sasniedza laikā, kad jaunievēlētajiem Pieminekļu valdes kolēģijas locekļiem bija jāatdod savas balsis par jauno priekšsēdētāju. “Pieminekļu valdes priekšsēdētāja priekšvēlēšanu laikā sāka runāt prese. Kā interesēs un pret ko? Kā tagad jau galīgi noskaidrots, preses kampaņu izvadīja ar Baloža klusu piekrišanu Peņģerots un Juškevičs, un tas tiem nebija pārāk grūts darbs, jo ar presi es nebiju izlidzis. Viņi šo melnošanas darbu darīja arī tādēļ, lai pakalpotu nākošam kungam, gan i sapnī neiedomādamies, cik tas būs nepateicīgs radījums. Baloža parastais paņēmiens nosēsties kādā vietā ar troksni, un to nu taisīja šie abi klauni. Vajadzēja radīt iespaidu par Pieminekļa valdes nekārtībām, kaut gan to galvenais cēlājs Ozoliņš bija jau aprakts un neviens viņa “augšāmcelšanos” nopietni neņēma. No vecās Pieminekļu valdes augstākiem ierēdņiem es vēl sēdēju savā krēslā [...]. To, lūk, vajadzēja apškiest dubļiem, vajadzēja satricināt manu stāvokli, manas pozīcijas, lai Balodim būtu ērtāka sēdēšana. Ar to arī izskaidrojams, ka īsi pirms priekšsēdētāja vēlēšanām iesāktā preses kampaņa turpinājās vēl labu laiku pēc tam. [...] Peņģerots jau vērs savas bultas tieši man virsū un pie tam diezgan nepateicīgi: es viņu pieņemu darbā, žēlodams viņu un glābdams no bada. Pirms tam gan brīdināju, lai vairs

4. att. Karikatūra ar Arturu Štālu, Rīgas un Rundāles pili. 1932. gads.
Aizkulisēs. 1932. 21. okt. Nr. 43

Pieminekļu valdē neatkārtoto tos intriganta paņēmienus, kādus viņš laida darbā Maskavā mūsu sūtniecībā. [...] Tiek uzsākta dziesma par Rundāli [...]. Peņģerots par pavirša darba pildīšanu tika atstādināts no Rundāles pils aprakstīšanas darbiem.”⁸²

Preses slejās A. Štālu sistemātiski un ar apskaužamu regularitāti apsūdzēja Pieminekļu valdes neizdarībās un Rundāles pils postīšanas darbos (4. att.). “Uz vāka kaut kas līdzīgs Rundāles pilij, [...] un arī Rīgas pils, kurai uz jumta uzguldīts kaut kas man līdzīgs. [...] Oficiāli nevarēju ievērot šādu sasmērējumu un tāpēc nereaģēju. [...] Sāpīgi tomēr, ka šo dubļošanu vadīja Peņģerots un Juškevičs, kurus balstīju viņu grūtās dienās un kuriem tiešām biju devis iespēju strādāt. Sāpīgi bija, ka man uzvēla kaklā Ozoliņa un pa daļai arī Kundziņa grēkus, kaut gan

es biju tas, kurš uzsāka visu nebūšanu likvidēšanu Rundālē. [...] Man, protams, bija sasiestas rokas, jo, šo paskaidrojumu rakstot, kā amatpersona nevarēju atklāt visu patiesību par šo tiešām bēdīgo Rundāles stāstu.”⁸³ Par situāciju saistībā ar notikumiem ap Rundāles pili A. Štāls publicēja⁸⁴ izvērstus rakstus, cenšoties sabiedrībai pēc iespējas objektīvāk paskaidrot lietas apstākļus.

Lai arī desmit gadu laikā, kamēr A. Štāls strādāja Pieminekļu valdē, pastāvīgi mainījās priekšsēdētāji, valsts ierēdniecība un tai pietuvinātā sabiedrība visu šo laiku akceptēja, ka valdes faktiskā vadība un nozīmīgāko lēmumu pieņemšana bija deleģēta tieši viņam. Visiem bija ērti, ka starp kolēģiem vienmēr atradās viens, kuram darbs vienmēr bija pirmajā vietā, un pārliecības dēļ viņš nevarēja atļauties neuzņemt atbildību.

Vēl vairāk! Vēlāk, kad pret A. Štālu jau bija sākti tiesu darbi, F. Balodis kā liecinieks norādīja, ka vecākā inspektora pārziņā atradies viss Pieminekļu valdes tehniskais aparāts un līdz ar to arī visi valdes ierēdņi, tāpat arī darbvedības un kases uzraudzība. Bez tam viņam bija arī tiesības pieņemt un atlaist kancelejas ierēdņus un aizvietot sekretāri–kasieri.⁸⁵ Rodas jautājums – kādus pienākumus un darba procesus uzņēmās priekšsēdētājs, ja faktiskā vadība ilgstoši atradās A. Štāla pārziņā.

1933. gada 7. jūlijā, ņemot vērā Valsts kontroles aizrādījumus, Pieminekļu valdes telpās Rīgas pils trešajā stāvā iebūvēja seifu, kura atslēgu glabāšanu uzticēja sekretārei–kasieri A. Forupai.⁸⁶ Tieši notikumi ar iebūvēto seifu kļuva par vienu no Pieminekļu valdes pašizliedzīgākā darbinieka A. Štāla norieta sākumu. Nevienādā cīņā ar bijušajiem draugiem, kolēģiem, nedraugiem un skauģiem īsā laikā viņš zaudēja ilgu gadu garumā auklēto Latvijas pieminekļu aizsardzības speciālista un vēsturnieka reputāciju.

Atņemtā “karaļvalsts”

Tiesvedība. 1933. gada 24. septembrī Pieminekļu valdes darbinieks Hugo Riekstiņš (1904–1998) konstatēja, ka darba telpās uzlauzts un vaļā atstāts seifs. No tā bija pazudusi nauda 2438,58 latu apmērā, četri Artura Štāla žirēti (izsniegti) vekseli 600–700 latu vērtībā, bet vietā bija palicis Rundāles pils nomas līgums. Konstatēja, ka seifs nav uzlauzts, bet atvērts ar tā oriģinālo atslēgu.⁸⁷

Seifa apzagšanā bez rūpīgas izmeklēšanas un notikušā noskaidrošanas tūlītēji vainoja A. Štālu, kuru 26. septembrī atbrīvoja no darba Pieminekļu valdē, bet 29. septembrī apcietināja. A. Štāls nenoliedza, ka šajā dienā pili bijis,

lai paņemtu fotogrāfijas, bet pret viņu celtās apsūdzības gan apcietināšanas brīdī, gan vēlāk tiesā neatzina. Viņš liecināja, ka seifs jau tajā brīdī bija atvērts, bet nauda un vekseli pazuduši.⁸⁸ Interesanti, ka tieši šajā laikā par seifu un tā atslēgām atbildīgā sekretāre–kasiere A. Forupa bija devusies atvaļinājumā.⁸⁹ Jādomā, ka, būdams apveltīts ar labu intuīciju, A. Štāls saprata teatrālo un mākslīgi sagatavoto situāciju, tāpēc izvēlējās par redzēto policijai neziņot, ko gan vēlāk atzina par savu lielāko kļūdu. Atskatoties uz viņa personības iezīmēm kopumā, jāatzīst, ka pavisam jocīgi šķiet, ka A. Štāls būtu uzdrošinājies izzagt naudu, kas faktiski bija nodota viņa tiešā pārraudzībā.

Dienu pēc A. Štāla atbrīvošanas no darba, 1933. gada 27. septembrī, Kriminālās policijas pārvaldes priekšnieks saņēma F. Baloža ziņojumu, ka Pieminekļu valdes kases revīzija kasē konstatējusi 2300 latu lielu iztrūkumu, kas pēc kasieres A. Forupas liecības tieši izzudis no seifa.⁹⁰ Uzkrītoši, ka, lai arī A. Štāla vaina vēl nebija pierādīta, jau šajā pašā dienā bijušie kolēģi bija aizņemti ar viņa mantas aprakstīšanu un tās atsavināšanas rosināšanu. Piedaloties arī Pieminekļu valdes priekšsēdētājam F. Balodim un vecākajam inspektoram Valdemāram Ģinteram (1899–1979), sastādīja aktu⁹¹ par A. Štāla atvilktnu saturu darbavietā. Starp lietām, piemēram, minētas brāļu draudzes runas manuskriptā; 511 fotouzņēmumi; sešas kastes fotonegativu; Pieminekļu valdes reģistrēto pilskalnu plāni; materiāli par pieminekļu aizsardzības likumiem; 76 Kurzemes hercogu zārku fotogrāfijas un Vidzemes muižu inventāri (Valsts arhīvs).

Nākamajā dienā, 28. septembrī, Rīgas Kriminālās pārvaldes priekšnieks no Izglītības ministrijas saņēma dokumentu, ka sakarā ar A. Štāla apcietināšanu un iespējamu saukšanu pie atbildības par valsts naudas piesavināšanos ministrija pēc lietas nodošanas izmeklēšanas tiesnesim pieteiks attiecīgu civilprasību iztrūkstošās naudas summas apmērā. Visas sākotnējās Pieminekļu valdes prasības pret A. Štālu tiesa akceptēja, bet zaudējumu nodrošināšanai apķīlāja un Pieminekļu valdes glabāšanā pārņēma viņa bibliotēku.⁹²

Izdzirdot par A. Štāla apcietināšanu, neviens, kas viņu pazina, nevarēja tam noticēt. Jau drīzumā daudzi agrākie draugi un kolēģi pēkšņi noliedza katru A. Štāla pozitīvo īpašību un zinātnieka spējas. Tikai retais viņam sniedza atbalstu godu laupošajā situācijā, piemēram, viņa draugs Ernests Brastiņš (1892–1942) rakstīja: “Noziegums paliek noziegums, bet draugs paliek draugs. Man būtu kauns par sevi, ja nostātos to rindās, kas tagad rīda pret Štālu. Apgalvo, ka

viņš bijis gandrīz rūdīts noziedznieks, zinātnisks šarlatāns, greznojies svešām spalvām, visa viņa gudrība bijusi tikai citiem “izspiesta”. Štāls ir ļoti spējīgs cilvēks, un tam ar noziegumu nav nekāda sakara. Kur tad visus gadus bija tie, kas sakās tagad arvien zinājuši par Štāla noziedzīgo raksturu un viņa nevērtību?”⁹³

Pie pierādījumu apkopošanas darbiem Pieminēkļu valdes seifa apzagšanā atbildīgās iestādes atgriezās tikai 1933. gada decembra sākumā.⁹⁴ Līdzās visiem citiem straujajiem notikumiem, zināms, ka A. Štāla tiesvedībā figurējusi arī viņa dienasgrāmata, kas pēc apcietinājuma nonākusi izmeklēšanas tiesneša rīcībā,⁹⁵ bet vēlāk nekādas citas ziņas par šo dokumentu gan vairs neparādās.

1934. gada aprīļa sākumā Izglītības ministrijā un Pieminēkļu valdē veikto revīziju Valsts kontrole iesniedza prokuratūrā. Pēc Valsts kontroles atzinuma pie atbildības bija saucams ne tikai A. Štāls, bet arī bijušie Pieminēkļu valdes priekšsēdētāji F. Ozoliņš, P. Gailītis, sekretāre–kasiere A. Forupa, Valsts vēsturiskā muzeja direktors (1924.–1934. g.) Matīss Siliņš (1861–1942), H. Riekstiņš un daudzas citas personas.⁹⁶

Bez pārkāpumiem Pieminēkļu valdē 1934. gada pavasarī A. Štālam izvirzīja arī apsūdzības vekseļu viltošanā.⁹⁷ Uz viņa 1934. gada 9. augustā iesniegto apelācijas sūdzību tika saņemta atbilde, ka piespriestais spriedums apstiprināms un izpildāms.⁹⁸

Apsverot visus lietas apstākļus, tiesa atzina A. Štālu par vainīgu pret viņu celtajās apsūdzībās. Sākotnējiem tiesu darbiem pievienojās nākamie. Viņš saņēma sodu par šādiem nodarījumiem: dokumentu viltošana (424. pants), piesavināšanās (545. pants), vainu pastipriņoši apstākļi (58. pants), viltošana (415. pants) un sods, ko piespriež pēc likuma, kas spēkā nozieguma brīdī (12. pants). Būtībā visās apsūdzībās A. Štālam piesprieda smagākos sodus, ņemot vērā vainu pastipriņošus apstākļus. Bez tam ar piespriepto sodu bija apvienota 1933. gada Sodu likuma 27. pantā⁹⁹ paredzētā tiesību zaudēšana. Tomēr tiesā A. Štāls sevi par vainīgu pret viņu celtajās apsūdzībās neatzina.¹⁰⁰ “Puslīdz mierīgāki visu to apcerot, jāsaka, ka man ir noteikta pārliecība, ka šai Vollesa garā sakombinējumam autori bijuši Arents¹⁰¹, Peņģerots un Juškevičs. Sava līdzzināšana būs bijusi arī Šturmam, jo uzkrītoši bija tas, ka Šturms diezgan ātri atcerējās savus komandējumu rēķinus pat visos sīkumos, kaut gan citos gadījumos viņa skaitļu un datumu atmiņa tik stipra un ātra nebija.”¹⁰²

Apvienojot visus A. Štālam piesprieptos sodus, tiesa 1936. gada 17. martā vēl paaugstināja sodu, neieskaitot apelācijās un kasācijās zaudēto laiku, tāpēc viņš Rīgas Centrālcietumā kopumā pavadīja trīs gadus sešus mēnešus un

22 dienas,¹⁰³ bet piestādītā summa sasniedza 9985,02 latus.¹⁰⁴

Saprotot, ka A. Štāls uz ilgu laiku paliks apcietinājumā, viņa māte Latviju pameta un 1934. gada nogalē devās atpakaļ uz ASV,¹⁰⁵ atstājot dēlu gluži vienu.

Nodarījumos pret Pieminekļu valdi civilprasības līdzekļu izšķērdēšanā izvirzīja arī B. Brežgo¹⁰⁶ un P. Gailītim,¹⁰⁷ tomēr naudas līdzekļu piespiedu piedzīšanas procesu caur tiesu neuzsāka, jo ņēma vērā vainīgo solījumus naudu labprātīgi atmaksāt.

Darbiniekiem, kuriem pēc ieņemamajiem amatiem arī bija jāuzņemas atbildība par notiekošo Pieminekļu valdē, tiesvedībā bija tikai liecinieku statuss. Starp lietās norādītajiem lieciniekiem atrodams F. Baloža, V. Ģintera, F. Ozoliņa, P. Gailīša, A. Forupas, kā arī E. Saulītes vārds.¹⁰⁸ Liecinieku sakarā no Pieminekļu valdes bija jūtama pasivitāte. 1934. gada martā sekretāre–kasiere A. Forupa bija pārtraukusi darba attiecības ar Pieminekļu valdi, un uz viņas vārda piesūtītās pavēstes iestāde sūtīja atpakaļ tiesai.¹⁰⁹ 1934. gada 1. augustā¹¹⁰ Pieminekļu valde Rīgas apgabaltiesas 5. iecirkņa izmeklēšanas tiesnesim paziņoja, ka kancelejas vecākā ierēdne Milda Lūduma paņēmusi atvaļinājumu no 30. jūlija līdz 20. augustam un atrodas Kandavas Ozolajos, tāpēc viņai adresēto pavēsti nevar nodot.

Visu dokumentāciju, ko no Pieminekļu valdes pieprasīja A. Štāla tiesvedības sakarā, gatavoja vecākais inspektors V. Ģinters un inspektori P. Ārends un E. Šturms.¹¹¹

Privātbibliotēka. Tiesu darbos, it īpaši sākumposmā, neparasti, ka Pieminekļu valdes vadībai bez izmeklēšanas jau bija skaidrs vainīgais, neuztrauca nesenā kolēģa liktenis un iestādes reputācija, bet uzkrītoši neatlaidīgi interesēja A. Štāla privātbibliotēka.

Draugi un kolēģi zināja, ka A. Štālam piederēja vērtīga aptuveni 5000 sējumu plaša privātbibliotēka, kas atradās viņa dzīvoklī Rīgā, Vecās Jelgavas ielā 22–9.¹¹² Zīmīgi, ka uzreiz pēc A. Štāla apcietināšanas Pieminekļu valde zaudējuma atlīdzināšanai lūdza atļauju pārņemt tieši minēto bibliotēku.¹¹³ 1933. gada 28. septembrī Izglītības ministrija Rīgas Kriminālās pārvaldes priekšniekam saistībā ar A. Štāla apcietināšanu un iespējamu saukšanu pie atbildības par valsts naudas piesavināšanos lūdza rīkojumu “steidzamības kārtībā pagaidām aprakstīt A. Štāla dzīvoklī [...] atrodošos bibliotēku un visas citas tanī atrodošās mantas un priekšmetus un ņemt tās apsardzībā,” jo pastāvēja bažas, ka “starp A. Štāla personīgām mantām – bibliotēku u.c. priekšmetiem pēc attiecīgas

A. Štāla rīcības noskaidrošanas var viņa dzīvoklī atrasties arī Pieminekļu valdei piederošas mantas, kuras tagad kopā ar viņa mantību var tikt izvazātas, noslēptas, respektīvi, nobēdzinātas no A. Štāla tuviniekiem vai pavisam svešām personām.”¹¹⁴

Pārņemšana arī steidzami tika realizēta. 1933. gada 2. oktobrī Rīgas prefektūras 10. iecirkņa uzraugs Pēteris Jansons iecirkņa uzdevumā ieradās A. Štāla dzīvesvietā ar nolūku pārņemt aizsardzībai dzīvoklī atstātās mantas. Izrādījās, ka minētajā dzīvoklī dzīvo A. Štāla māte, kas bez iebildumiem uzrādīja viņas dēlam piederošas mantas. Visu, ieskaitot grāmatas, mēbeles, gleznas un citus dažādus priekšmetus novietoja atsevišķā istabā. Telpas durvis liecinieku klātbūtnē uzraugs aizslēdza un aizzīmogoja, bet par atbildīgo oficiāli noteica A. Štāla māti T. E. Batraku, kura apņēmas par katru zīmoga vai citu bojājumu nekavējoties ziņot policijai.¹¹⁵ Jau 1933. gada 12. oktobrī minētajā dzīvoklī ar tiesas izpildrakstu ieradās tiesu izpildītājs J. Lācis, kurš uzrādīja, ka viņam uzdots nodrošināt Pieminekļu valdes prasību, 3000 latu apmērā apķīlājot A. Štālam piederošo bibliotēku. Zīmogus noņēma, istabas durvis atslēdza un bibliotēku, kā arī pārējās mantas pārņēma tiesu izpildītājs liecinieku klātbūtnē.¹¹⁶ Atbildību par A. Štāla mantu, to skaitā bibliotēku, visa pārņemšanas procesa laikā uzņēmas viņa māte, ko pilnvaroja pats mantu īpašnieks.¹¹⁷

1935. gada martā apķīlātā A. Štāla bibliotēka aizzīmogatās kastēs atradās Pieminekļu valdes telpās Rīgas pilī,¹¹⁸ bet 4. jūnijā turpat notika minētās bibliotēkas ūtrupe,¹¹⁹ ko otrreiz atkārtoja 30. jūlijā.¹²⁰ Uz pirmās ūtrupes laiku bibliotēkas noteiktā vērtība bija 3000 latu.¹²¹

Vēlme iegūt un izzināt bibliotēkas vērtības bija tik nepārvarama, ka starp ūtrupēm 17. jūnijā Pieminekļu valde izglītības ministram ar norādi “ļoti steidzami” lūdza atļaut pirms ūtrupes izņemšanas no A. Štāla apķīlātās bibliotēkas Izglītības ministrijai pakļautām iestādēm piederošas grāmatas, ko viņš izmantojis kā lasītājs gan uz sava, gan valdes vārda. Tā kā Pieminekļu valdei bija informācija, ka minētajā bibliotēkā atrodas liels skaits grāmatu par Baltijas vēsturi un kultūras vēsturi, starp kurām ir arī bibliogrāfiski retumi, kā arī noderīga speciālā literatūra, tā lūdza atļauju pirms ūtrupes iepazīties ar bibliotēkas saturu un noteikt tās vērtību. Gadījumā, ja bibliotēkas saturs būtu piemērots Pieminekļu valdes vajadzībām, tā Izglītības ministriju lūdza neatteikties atrast līdzekļus bibliotēkas iegūšanai valsts īpašumā.¹²²

Rezultātā 1935. gada 19. jūnijā¹²³ atvēra aizzīmogatās kastes un veica A. Štāla bibliotēkas apskati, sastādot sarakstu, kurā uzrādīti vien tie eksemplāri un dažādi vēsturiski dokumenti, kuros bija atrodamas iezīmes par piederību šādām valsts iestādēm un privātpersonām: Pieminekļu valdei, Valsts vēsturiskajam muzejam, Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai, Valsts bibliotēkai, Kurzemes provinces muzejam, Latviešu folkloras krātuvei, Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātei, Latvijas Senatnes pētītāju biedrībai, Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrībai, Valsts arhīvam, profesoram F. Balodim un profesoram A. Tentelim. Diemžēl sarakstā ignorēts kopējais bibliotēkas apraksts un raksturojums. Visu pārējo, kas netika aprakstīts un uzrādīts sarakstā, salika atpakaļ un aizzīmogoja. Kastes palika Pieminekļu valdes telpās un par tām atbildību uzņēmās Rīgas apgabaltiesas 6. iecirkņa tiesu izpildītāji.

Otrās ūtrupes rezultātā A. Štāla bibliotēku saziņā ar Izglītības ministriju un Pieminekļu valdi par 953 latiem nosolīja Rīgas pilsētas lombards. Pieminekļu valde lūdza ministriju minēto bibliotēku atpirkt no lombarda, lai tā pārietu ministrijas īpašumā.¹²⁴ Starp neatlaidīgiem A. Štāla bibliotēkas likteņa “interesentiem” no Pieminekļu valdes jāmin priekšsēdētājs F. Balodis,¹²⁵ pilnvarotais A. Štāla bibliotēkas lietā vecākais inspektors V. Ģinters¹²⁶ un papilddarbiniece Antonija Barkane.¹²⁷

Līdz šim neko vairāk par A. Štāla bibliotēkas likteni nav izdevies uzzināt. Vien pārsteidzoši šķiet, ka, pārdodot ūtrupē 3000 latu vērtu bibliotēku, Pieminekļu valdei atmaksāja vien 137,36 latus.¹²⁸

Atgriešanās. Izciešot sodu pilnā apmērā, A. Štāls no apcietinājuma atgriezās bez ienaida un aizspriedumiem (“*Sine ira et studio*”¹²⁹), kaut gan “ceļi uz viņa bijušo karaļvalsti, pa kuriem viņam kā skrandainam un apzīmogatam ubagam neļāva vairs iet,”¹³⁰ bija slēgti. No Rīgas Centrālcietuma A. Štālu atbrīvoja 1937. gada aprīlī, diemžēl joprojām ar spēkā esošo Sodu likuma 27. pantu, kas viņam liedza atgriezties pilvērtīgā darba un privātajā dzīvē. Vasaras mēnešos viņš laukos atrada iespēju strādāt dažādus gadījuma darbus pie radiem, un 1938. gada nogalē viņam joprojām nebija patstāvīga un stabila darba. Vienīgos iztikas līdzekļus pabalsta veidā apmēram 80–100 latu mēnesī viņš saņēma no mātes.¹³¹

1938. gada novembrī viņš Valsts prezidentam Kārlim Ulmanim iesniedza lūgumu atjaunot viņa tiesības, kas bija atņemtas saskaņā ar Sodu likuma

27. pantu.¹³² “Uzveltais negods ir vēl smagāks par apcietinājumā pavadītiem gadiem. Esmu zaudējis savu labo vārdu un labo slavu, vietu sabiedrībā un iemīļoto, manis paša veidoto darba lauku. [...] Atņemtās tiesības rada lielas grūtības eksistences līdzekļu iegūšanai, un kā šādi deklasētam pilsonim man liegts pat pasniegt privātsiņas utt. Tiesību atdošana svarīga ne tikai šaurā eksistences motīvu dēļ, bet gk. tādēļ, lai paliktu par pilnvērtīgāku un noderīgāku pilsoni, iespēja atdot zināšanas un darba pieredzi Latvijas valstij un atgūt atņemto godu. [...] Pēc savas labākās apziņas varu teikt, ka neapziņos izdarījis tos valsts dienesta smagos pārkāpumus, kurus man inkriminēja, bet gan apziņos vienu otru kļūdu darbā.”¹³³ Taču lūgumu Valsts prezidents noraidīja, atstājot spēkā šo pazemojošo pantu.¹³⁴

Lūdzot apzēlošanu, viņš norādīja, ka uz saviem pleciem bija uzņēmis visus nepelnītos pārmēģinājumus par nepilnībām un pat nolaidībām Pieminekļu valdes darbā, kaut vainu šajos noziegumos viņš joprojām neatzina.¹³⁵ Tiesa, spriežot sodu A. Štālam, vispār nebija ņēmusi vērā viņa ieguldījumu valsts labā un vēstures zinātnē,¹³⁶ kas tomēr joprojām ir pārsteidzoši un nesaprotami.

Par laiku pēc soda izciešanas par A. Štālu atrodamas skopas ziņas. Iespējams, īsinot laiku un domas joprojām saistot ar pieminekļu aizsardzības jautājumiem, A. Štāls 1937. gada oktobrī sāka rakstīt atmiņas “Latvijas senatni sargājot...”,¹³⁷ ko pabeidza 1938. gada aprīlī. Atmiņas rakstītas rokkrastā 34 rūtiņu burtnīcās, kur katra no tām uz vāka parakstīta. Interesanti, ka, lai orientētos uzrakstītājā, A. Štāls noslēgumā izveidojis pedantiski sastādītu notikumu, terminu, svarīgu pieminējumu u.c. vienotu rādītāju alfabētiskā secībā, ar konkrētu norādi uz rūpīgi numurētu lappusi kādā no burtnīcām.

1940. gada augustā pēc satura līdzīgu lūgumu, kādu viņš rakstīja K. Ulmanim 1938. gada novembrī, viņš iesniedza Valsts prezidenta vietas izpildītājam Augustam Kirhenšteinam.¹³⁸ Nekas vairāk par šo epizodi un tās rezultātu nav zināms, bet, domājams, ka vēstures notikumi un jaunas ģimenes nodibināšana ievērojami mainīja A. Štāla likteni.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā, 1947.–1950. gads

20. gs. 40. gadu sākumā Arturs Štāls strādāja Valsts apgādniecību un poligrāfisko uzņēmumu pārvaldē redaktora amatā,¹³⁹ bet no 1947. gada viņu pieņēma darbā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālajā bibliotēkā, kur sliktas veselības dēļ darba attiecības viņš pārtrauca 1950. gada decembrī.¹⁴⁰

Salīdzinoši īsā laika posmā A. Štālam bibliotēkā bija divi amati – direktora vietnieks zinātniskajā darbā (1947.–1949. g.) un Rokrakstu un reto grāmatu sektora vadītājs (1949.–1950. g.).¹⁴¹ Līdz 1949. gada beigām pie rokrakstiem un retajām grāmatām viņš visus pienākumus veica viens, bet tad sektorā viņam pievienojās bibliogrāfe Meta Taube (1914–1996).¹⁴²

A. Štāla darba gaitas bibliotēkā saistītas ar iestādē vairāku gadu garumā plānoto darbu pie J. K. Broces dokumentārā mantojuma. Jau 1946. gadā budžetā bija paredzēti līdzekļi J. K. Broces materiālu par Rīgu pētīšanai un apstrādāšanai,¹⁴³ bet 1947. un 1948. gadā manuskripta “*Monumente*” sagatavošanai un publicēšanai, foto uzņēmumu kopiju izgatavošanai, iekļaujot izdevumus gan par tekstu anotāciju sagatavošanu, tekstu tulkošanu un priekšmeta rādītāju sastādīšanu.¹⁴⁴ A. Štāls pie uzticētā darba strādāja vairākus gadus, kā rezultātā plānotais sējums “Rīga” bija sagatavots iespiešanai. Lai darbu paveiktu pēc iespējas īsākā laikā, saziņā ar A. Štālu bibliotēka piesaistīja arī ārštata speciālistus arhitektūrā, paleogrāfijā u.c. Bija izrakstīti un pārtulkoti nepieciešamie teksti, nofotografēti un saklasificēti zīmējumi, uzrakstīti komentāri zīmējumiem un tekstiem, kā arī sastādīti vajadzīgie palīgrādītāji.¹⁴⁵ Diemžēl sagatavotā sējuma pārtapšanu grāmatā A. Štāls tā arī nepiedzīvoja. Pēc smagas un nepārvaramas slimības viņš 1951. gada 12. maijā devās mūžībā. Viņš apbedīts Raiņa kapos Rīgā. Lai arī A. Štāls kopš 1950. gada nogales bibliotēkā vairs nestrādāja, sektora vadītāja vieta vēl 1952. gada sākumā bija vakanta.¹⁴⁶ Jau drīzumā par Rokrakstu un reto grāmatu sektora vadītāju (1952.–1968. g.) kļuva Herta Vaita (1908–1997).¹⁴⁷ Pēc A. Štāla nāves darbs pie J. K. Broces mantojuma bibliotēkā uz laiku apsīka.

Vēsturniekam Arturam Štālam 2017. gadā apritēja 120 gadu. Latvijas vēsturē nav daudz tādu vēsturnieku, kuri būtu uzskatāmi par profesionāļiem Latvijas kultūras mantojuma pārvaldības un pieminekļu aizsardzības organizēšanas jautājumos. A. Štāls, par kura ieguldījumu Latvijas historiogrāfijā līdz šim maz runāts un rakstīts, godam pelnījis, lai viņu atcerētos un pieminētu, neraugoties uz tiesvedību un izciesto sodu apcietinājumā. Visi svarīgākie procesi, kas Latvijas valsts pastāvēšanas sākumposmā noritēja kultūras vērtību aizsardzībā, saistāmi ar vēsturnieka A. Štāla vārdu.

Raksta autore saka paldies par vērtīgām norādēm un sarunām pētījuma tapšanas laikā: Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Fondu

analītikas un uzziņu sistēmu nodaļas arhīva ekspertei Enijai Rubinai, Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas vadītājai Aijai Taimiņai, Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva Dokumentu pieejamības un popularizēšanas nodaļas arhīva ekspertei Aigai Bērziņai un Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra vadošajai pētniecei Janai Dreimanei.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Mar-Lin. Ir jāšaubās, vai Arturs Štāls tiks maz no cietuma laukā. *Pēdējā Brīdī*. 1933. 4. okt. Nr. 224. 3. lpp.
- ² Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 293. f., 1. apr., 2495. l., 1., 4., 5. lp.
- ³ Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk LVA), 235. f., 1. apr., 94. l., 1. lp. o.p., 3. lp.; Prande, A. *Latvju rakstniecība portrejās*. Rīga: Leta, 1926. 410. lpp.
- ⁴ LVVA, 1303. f., 6. apr., 1186. l., 8. lp. o.p., 11. lp.
- ⁵ LVA, 235. f., 1. apr., 94. l., 1. lp. o.p., 3. lp.; LVVA. Latvijas Universitātes studentu datubāze: Arturs Štāls: <http://www.archiv.org.lv/studenti/> (skatīts 18.02.2018.).
- ⁶ Jaunākās Ziņas. *Sociāldemokrāts*. 1919. 5. jūl. Nr. 2. 4. lpp.; Tautas padomes locekļu saraksts. *Saeimas stenogrammas*. 1920. 18. marts. Nr. 1. 6., 7., 70. lpp.
- ⁷ Mar-Lin. Aizvainotas mīlas dēļ cietumā? Artura Štāla traģēdija. *Pēdējā Brīdī*. 1933. 28. sept. Nr. 219. 2. lpp.
- ⁸ A. [pseidonīms]. Demcentra inspektors apzadzis naudas skapi. *Jaunais Ceļš*. 1933. 30. sept. Nr. 27. 1. lpp.
- ⁹ LVA, 235. f., 1. apr., 94. l., 1. lp. o.p., 3. lp.
- ¹⁰ LVVA, 2661. f., 1. apr., 76. l., 34. lp. o.p.; Straubergs, K. Pārskats par Arhīvu-bibliotēku nodaļas darbību līdz 31. martam 1920. gadā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1920. Aug. Nr. 8. 167. lpp.; LVVA. Latvijas Universitātes studentu datubāze: <http://www.archiv.org.lv/studenti/> (skatīts 18.02.2018.).
- ¹¹ Piemēram, Zeidels, R. *Rokdarbi kā harmoniskas izglītības un audzināšanas pamats*. Tulkojusi E. Ziemeļniece. Rīga: Latvijas skolotāju savienība, 1926.
- ¹² Piemēram, *Roku darbi skolā un mājā*. Sakārt. Ziemeļniece. Rīga: Apg. P. Liepa, 1922.
- ¹³ Mar-Lin. Aizvainotas mīlas dēļ.. 1., 2. lpp.; Mar-Lin. Ir jāšaubās.. 3. lpp.
- ¹⁴ LVVA, 1303. f., 6. f., 1186. l., 21. lp.; Tiesu sludinājumi. *Valdības Vēstnesis*. 1937. 8. jūl. Nr. 149. 4. lpp.
- ¹⁵ *Latviešu zinātne un literatūra, 1920–1932*. [14 sēj.]. Sakārt. A. Ģinters. Rīga: Valsts bibliotēka, 1920–1938. [1.–14. sēj.]; Prande, A. *Latvju rakstniecība portrejās*. 410. lpp.
- ¹⁶ LVA, 235. f., 1. apr., 94. l., 3. lp.
- ¹⁷ LVVA, 1632. f., 2. apr., 925. l., 108. lp.; 2661. f., 1. apr., 5. l., 1. lp.–1. lp. o.p.
- ¹⁸ Turpat, 1632. f., 2. apr., 922.–925., 927. l.; 2661. f., 1. apr., 5., 75., 76. l.; LVA, 235. f., 1.a apr., 39. l.
- ¹⁹ Turpat, 2661. f., 1. apr., 5. l., 4., 5. lp.
- ²⁰ Turpat, 75. l., 153. lp. o.p. lp.–155. lp. o.p.
- ²¹ Turpat, 204. lp. o.p.
- ²² Turpat, 297. lp. o.p.; 76. l., 5. lp. o.p., 11. lp. o.p.; LVA, 235.f., 1.p apr., 94. l., 3. lp.
- ²³ LVA, 235. f., 1.p apr., 94. l., 3. lp.
- ²⁴ Ziemeļnieks, J. *Teļ padots neprāts mans... mīlas dzeja*. Rīga: Daugava, 2002.
- ²⁵ LVVA, 1374. f., 1. apr., 14. l., 3., 13., 21.–23., 25., 26., 30. lp.

- ²⁶ Turpat, 37., 40. lp.
- ²⁷ Štāls, A. Kurzemes hercogu arhīvi. *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 2, 46.–48. lpp.; Štāls, A. Kurzemes hercogu bibliotēka. *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 7/8. 69., 70. lpp.
- ²⁸ Latvijas un Krievijas kultūrelie sakari. *Latvijas Vēstnesis*. 1921. 1. apr. Nr. 71. 1. lpp.
- ²⁹ Peņģerots, V. Sarakste. Bez paginācijas. Latvijas Nacionālā bibliotēka (turpmāk LNB) RXA,118 (Peņģerotu dzimtas arhīvs), 8.
- ³⁰ LVVA, 1632. f., 2. apr., 940. l., 5. lp. o.p.
- ³¹ LVA, 235. f., 1.p apr., 94. l., 3. lp.
- ³² Peņģerots, V. Biogrāfiskie materiāli. Bez paginācijas. LNB RXA,118,3.
- ³³ Peņģerots, V. Sarakste. Bez paginācijas. LNB RXA,118,8.
- ³⁴ Vasilis Masjutins (1884–1955), mākslinieks, grafiķis.
- ³⁵ Peņģerots, V. Sarakste. Bez paginācijas. LNB RXA,118,8.
- ³⁶ Peņģerots, V. Ex-libris. *Ilustrēts Žurnāls*. 1924. 28. nov. Nr. 48. 1060., 1061. lpp.
- ³⁷ LVA, 235. f., 1.p apr., 94. l., 2., 3. lp.
- ³⁸ Piemēram, Štāls, A. Pieminekļu aizsardzība. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1922. Jūn. Nr. 6. 618.–629. lpp.; Štāls, A. Pieminekļu aizsardzības darbs Vakar-Eiropā. *Latvijas Vēstnesis*. 1922. 23. marts. Nr. 67. 2. lpp.; Štāls, A. Kultūras un senatnes pieminekļu aizsardzība Latvijā. *Latvijas Vēstnesis*. 1922. 31. marts. Nr. 74. 2. lpp.; 1. apr., Nr. 75., 3.–4. lpp.
- ³⁹ Ritums, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana, aizsardzība un izpēte. Grām.: *Pieminekļu valdei – 90*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2013. 51. lpp
- ⁴⁰ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot: atmiņas. Kā veidojās 1932. g. likums par pieminekļu aizsardzību. Rīga. Autora rokraksts. 1. burtn.: 1937. g. okt. 2. lp. Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka (turpmāk LUAB). Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ⁴¹ LVVA, 1632. f., 2. apr., 168. l., 64. lp.; Valdības iestāžu paziņojumi. *Valdības Vēstnesis*, 1923. 18. okt. Nr. 231, 3. lpp.
- ⁴² Mar-Lin. Aizvainotas mīlas dēļ.. 1., 2. lpp.; Mar-Lin. Ir jāšaubās.. 3. lpp.
- ⁴³ LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 199. lp. o.p.
- ⁴⁴ Pauls Kundziņš (1888–1983), arhitekts, etnogrāfs, Pieminekļu valdes loceklis, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja vadītājs (1924.–1933. g.).
- ⁴⁵ Gustavs Zemgals (1871–1939), jurists, Valsts prezidents (1927.–1930. g.).
- ⁴⁶ Elfrīda Saulīte, Pieminekļu valdes sekretāre (1925.–1930. g.).
- ⁴⁷ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 6. burtn.: 1937. g. nov. 80. lp. LUAB. Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ⁴⁸ Turpat, 87. lp. LUAB. Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ⁴⁹ Turpat, 7. burtn.: 1937. g. dec. 88., 89. lp. LUAB. Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ⁵⁰ Turpat, 13. burtn.: 1938. g. janv. 170., 171. lp. LUAB. Ms. 1233,3. Rk. 546.
- ⁵¹ LVVA, 1630. f., 1. apr., 96. l., 89. lp.
- ⁵² Turpat, 112. lp.
- ⁵³ Turpat, 127.lp.; 114. l., 2., 199. lp. o.p.; Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 31. burtn.: 1938. g. marts. 426. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ⁵⁴ LVVA, 1630. f., 1. apr., 96. l., 131. lp.; Baumanē, G. Pieminekļu valdes darbība. 20. gs. 20.–40. gadi. Grām.: *Pieminekļu valdei – 90*. 14., 15., 33. lpp.
- ⁵⁵ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 31. burtn.: 1938. g. marts. 420. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ⁵⁶ LVVA, 1630. f., 1. apr., 96. l., 133. lp.
- ⁵⁷ Mar-Lin. Ir jāšaubās.. 3. lpp.
- ⁵⁸ LVVA, 1630. f., 1. apr., 96. l., 139., 141., 142., 144. lp.
- ⁵⁹ Ritums, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana.. 47. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, 52. lpp.
- ⁶¹ Baumanē, G. Pieminekļu valdes darbība. 17. lpp.
- ⁶² LVVA, 2661. f., 1. apr., 75. l., 29. lp. o.p.
- ⁶³ Pauls Kampe (1885–1960), arhitekts, Latvijas Universitātes docents (1920.-1925. g.).

- ⁶⁴ Heincs Pīrangs (*Pirangs*; 1876–1936), arhitekts, Rīgas Herdera institūta mācībspēks (no 1923. g.).
- ⁶⁵ Vilhelms Ludvigs Nikolajs Bokslafs (*Bockslaff*; 1858–1945), arhitekts.
- ⁶⁶ Aleksandrs Trofimovs (1891–1979), arhitekts.
- ⁶⁷ Džakomo Antonio Domeniko Kvarengi (*Quarengi*; 1744–1817), arhitekts.
- ⁶⁸ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 1. burtn.: 1937. g. okt. 9.–11. lp. LUAB. Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ⁶⁹ Ritums, R. Arheoloģijas pieminekļu apzināšana. 82., 85. lpp.
- ⁷⁰ Štāls, A. *Sargāsim savas tautas senatni!* Rīga: Latviešu senatnes pētītāju biedriba, 1924. 168 lpp.; Štāls, A. J. K. Broces “Dažādu Vidzemes pieminekļu, skatu krājums”: *zīmējumu un aprakstu izlase ar paskaidrojumiem*. Rīga: Latviešu senatnes pētītāju biedriba, 1926.
- ⁷¹ Piemēram, Štāls, A. J. K. Broce. *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 5/6, 70.–73. lpp.; Štāls, A. J. K. Broce. *Ilustrēts Žurnāls*. 1923. 11. maijs. Nr. 19. 5. lpp.; 8. jūn. Nr. 23. 5. lpp.; 22. jūn. Nr. 25. 8. lpp.; Štāls, A. Mūsu dzimtenes senatnes un kultūras pieminekļi. *Latvijas Saule*. 1923. Nr. 1. 5., 6. lpp.; Nr. 3, 20.–22. lpp.; Nr. 9, 80., 81. lpp.; Nr. 10, 94. lpp.; Štāls, A. Senajā reliģiskā kulta pieminekļi. *Latvijas Saule*. 1926. Nr. 37./38. 401., 402. lpp.
- ⁷² Kēlers, J., Štāls, A. *Vispārējā vēsture pamatskolām*. 2 sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1926–1927; Kēlers, J., Štāls, A. *Vispārējā vēsture pamatskolām*. 2. iesp. Rīga: Valters un Rapa, 1929–1930; Kēlers, J., Štāls, A. *Vispārējā vēsture pamatskolām*. 3. iesp. Rīga: Valters un Rapa, 1933.
- ⁷³ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 2. burtn.: 1937. g. okt. 30.–32. lp. LUAB. Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ⁷⁴ Turpat, 33. burtn.: 1938. g. marts. 452., 453., 457., 464. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ⁷⁵ Uz noteikumu par apbalvošanu ar Triju Zvaigžņu ordeni 8. p. pamata ordeņa dome izsludina: *Ar Triju Zvaigžņu ordeni apbalvoto 7. sarakstu. Valdības Vēstnesis*. 1929. 16. nov. Nr. 261. 3. lpp.; *Triju zvaigžņu gaismā*. 2 sēj. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1997. 1. sēj. 172., 610. lpp.
- ⁷⁶ Kas godalgoti ar Kr. Barona prēmijām. *Latvijas Kareivis*. 1933. 10. marts. Nr. 56 (3831), 1. lpp.
- ⁷⁷ Pētersons, R. Politiskie konteksti pieminekļu valdes darbībā (1923–1940). Grām.: *Māksla un politiskie konteksti*. Rīga: Neputns, 2006. 94. lpp.
- ⁷⁸ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 17. burtn.: 1938. g. febr. 229.–230., 236. lp. LUAB. Ms. 1233,4. Rk. 547.
- ⁷⁹ Austrā Forupa (1902–1986), Pieminekļu valdes sekretāre–kasiere (1931.–1933. g.). A. Štāla atmiņās lietota uzvārda forma Forupe.
- ⁸⁰ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 18. burtn.: 1938. g. febr. 238.–239. lp. LUAB. Ms. 1233,4. Rk. 547.
- ⁸¹ Turpat, 33. burtn.: 1938. g. marts. 452., 453. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ⁸² Turpat, 31. burtn.: 1938. g. marts. 420.–422., 427.–428. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ⁸³ Turpat, 32. burtn.: 1938. g. marts. 433.–436. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ⁸⁴ Štāls, A. Glābsim no iznīcības “Latvijas Versaļu”. *Brīvā Zeme*. 1932. 22. maijs. Nr. 240; Štāls, A. Tracis ap Rundāles pili. *Jaunākās Ziņas*. 1932. 22. okt. Nr. 240.
- ⁸⁵ LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 2., 3. lp. o.p.
- ⁸⁶ Turpat, 132. lp.; 113. l., 72. lp.
- ⁸⁷ Turpat, 1630. f., 1. apr., 114. l., 1., 4., 5. lp. o.p., 246. lp. o.p.
- ⁸⁸ Turpat, 3., 5. lp.; 1303. f., 6. apr., 1186. l., 4. lp.
- ⁸⁹ Turpat, 1630. f., 1. apr., 114. l., 1., 2. lp.
- ⁹⁰ Turpat, 113. l., 30. lp.
- ⁹¹ Turpat, 114. l., 60.–61. lp.
- ⁹² Turpat, 113. l., 52. lp.; 114. l., 279. lp.
- ⁹³ Mar-Lin. Aizvainotas milas dēļ. 1. lpp.; Mar-Lin. Ir jāšaubās. 3. lpp.
- ⁹⁴ LVVA, 1630. f., 1. apr., 113. l., 69.–71. lp.
- ⁹⁵ Kā apšmukta pieminekļu valde. *Sociāldemokrāts*. 1933. 24. dec. Nr. 291. 2. lpp.
- ⁹⁶ Rīga. *Latvis*. 1934. 11. apr. Nr. 3724. 5. lpp.
- ⁹⁷ S. [pseudonims]. Notiesāts pieminekļu valdes bij. inspektors. *Latvijas Kareivis*. 1934. 10. apr. Nr. 77. 4. lpp.
- ⁹⁸ LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 75. lp.

- ⁹⁹ 27. pants. Notiesāšana ar spaidu darbiem un pārmācības namu ir savienota ar ordeņu un citu valdības piešķirtu atzinības zīmju, goda amatu un nosaukumu un kara dienestā iegūtu dienesta pakāpju zaudēšanu, kā arī atlaišanu no valsts [...] dienesta. Bez tam notiesātais zaudē tiesības: 1) valsts un pašvaldību lietās balsot, vēlēt vai tikt vēlētam; 2) ieņemt amatus valsts [...] dienestā [...]. Piespriežot pārmācības namu, tiesa var atsvabināt notiesāto no šā panta pirmā un otrā daļā paredzētām soda sekām, ja atzīst, ka noziedzīgā nodarījuma motīvi nav bijuši sevišķi ļaunprātīgi (1933. g. 24. aprīļa sodu likums ar likumdošanas motīviem un sīkiem komentāriem: neoficiāls izdevums. Sast. P. Mincs u.c. Rīga, 1934. 14. lpp.).
- ¹⁰⁰ LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 11. lp. o.p.
- ¹⁰¹ Pēteris Ārends (1900–1960), arhitekts, Pieminekļu valdes inspektors.
- ¹⁰² Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 33. burtn.: 1938. g. marts. 457. lp. LUAB. Ms. 1233,7. Rk. 550.
- ¹⁰³ LVVA, 1303. f., 6. apr., 1186. l., 3. lp., 8. lp. o.p.
- ¹⁰⁴ Turpat, 14. lp.; 1630. f., 1. apr., 114. l., 2. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 1303. f., 6. apr., 1186. l., 1., 3., 4. lp.
- ¹⁰⁶ Turpat, 1630. f., 1. apr., 114. l., 104., 109., 110., 113. lp.
- ¹⁰⁷ Turpat, 172., 173. lp.
- ¹⁰⁸ Turpat, 201. lp.
- ¹⁰⁹ Turpat, 113. l., 81. lp.
- ¹¹⁰ Turpat, 109. lp.
- ¹¹¹ Turpat, 114. l., 278. lp.
- ¹¹² Turpat, 113. l., 35. lp.; Mar-Lin. Ir jāšaubās.. 3. lpp.
- ¹¹³ LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 279. lp.
- ¹¹⁴ Turpat, 113. l., 52. lp.
- ¹¹⁵ Turpat, 53., 54., 58. lp.
- ¹¹⁶ Turpat, 56. lp.
- ¹¹⁷ Turpat, 63., 64. lp.
- ¹¹⁸ Turpat, 114. l., 73. lp.
- ¹¹⁹ Turpat, 70. lp.
- ¹²⁰ Turpat, 64. lp.
- ¹²¹ Tiesu sludinājumi. *Valdības Vēstnesis*. 1935. 17. maijs. Nr. 118. 4. lp.
- ¹²² LVVA, 1630. f., 1. apr., 114. l., 69. lp.
- ¹²³ Turpat, 94.–97. lp.
- ¹²⁴ Turpat, 86. lp.
- ¹²⁵ Turpat, 113. l., 35., 39., 56. lp.
- ¹²⁶ Turpat, 59., 60. lp.
- ¹²⁷ Turpat, 60., 61. lp.
- ¹²⁸ Turpat, 1303. f., 6. apr., 1186. l., 14. lp.
- ¹²⁹ A. Štāla iemīļots izteiciens latīņu valodā.
- ¹³⁰ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 1. burtn.: 1937. g. okt. 1. lp. LUAB. Ms. 1233,1. Rk. 544.
- ¹³¹ LVVA, 1303. f., 6. apr., 1186. l., 21. lp.
- ¹³² Turpat, 1., 11. lp.
- ¹³³ Turpat, 11. lp., 11. lp. o.p.
- ¹³⁴ Turpat, 1., 11. lp.
- ¹³⁵ Turpat, 1. lp. o.p., 8. lp.
- ¹³⁶ Turpat, 8. lp. o.p.
- ¹³⁷ Štāls, A. Latvijas senatni sargājot. 34 burtn.: 1937. g. okt.–1938. g. apr. LUAB. Ms. 1233,1–7. Rk. 544–550.
- ¹³⁸ LVVA, 1303. f., 6. apr., 1186. l., 1. lp. o.p., 8. lp.
- ¹³⁹ Lasītāju-parādnieku saraksts. LNB RXA,164,375,1, 23. lp.
- ¹⁴⁰ *Bibliotēka – zinātnei*. Rīga: Zinātne, 1973. 20., 103. lpp.

- ¹⁴¹ LVA, 2375. f., 2. apr., 10. l., 13., 14., 36., 37. lp.; 3. apr., 20. l., 1., 2. lp.; *Bibliotēka – zinātnei*. 20., 103. lpp.
- ¹⁴² LVA, 2375. f., 3. apr., 20. l., 2. lp.; *Bibliotēka – zinātnei*. 103. lpp.
- ¹⁴³ LVA, 2375 f., 1. apr., 4. l., 21. lp.; 2. apr., 3. l., 17. lp.; 3. apr., 1. l., 28. lp. o.p.; 3.apr., 6. l., 2. lp.
- ¹⁴⁴ Turpat, 2. apr., 6. l., 4. lp.; 10. l., 20. lp.
- ¹⁴⁵ Krasts, V. Bibliotēkas izveidošanās pēckara periodā (1944.–1958.). Grām.: *Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Fundamentālās bibliotēkas raksti*. 1. sēj. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izd., 1960. 78., 79. lpp.
- ¹⁴⁶ LVA, 2375. f., 3. apr., 26. l., 2. lp.
- ¹⁴⁷ Turpat, 2. apr., 20. l., 15. lp.; *Bibliotēka – zinātnei*. 103. lpp.

Kristīne Zaļuma

INCONVENIENT ARTURS ŠTĀLS (1897–1951): VERSION OF HISTORIAN'S LIFE AND WORK

The life of the historian Arturs Štāls (1897–1951) was full of different surprises and unusual twists, however, in regard to matters of management of cultural heritage, and organising protection of cultural monuments during the interwar period of Latvia he is still considered the main expert. In the Latvian historiography, the contribution of Štāls has not been discussed until now.

The article, for the first time, provides an insight in the life of Štāls, revealing his work experience at the Ministry of Education, State Library (current National Library of Latvia), Board of Monuments (current State Inspection for Heritage Protection), and Fundamental Library of the Academy of Sciences of the Latvian SSR (current Academic Library of the University of Latvia), including the pause because of undeserved imprisonment from September 1933 to April 1937.

The article characterises the contribution of Štāls in organising preservation of cultural heritage and protection of monuments of the Republic of Latvia shown in several publications published by him. Štāls was actively working on development of the law on protection of monuments of Latvia at the Latvian National Council, Constitutional Assembly, and Parliament (Saeima), as well as he worked at the Board of monuments (1923–1933). In 1929, Štāls was awarded the 4th class of the Order of Three Stars for achievements in the field of protection, and preservation

of cultural heritage; in 1933, he was awarded the prize of Krišjānis Barons for achievements in history research.

As a result of the work he organised from 1919 to 1920, the holdings of the largest memory institutions, libraries, archives, and museums, were formed on the basis of the gathered, saved, overtaken, and moved heritage.

The research was mainly based on the sources of the National Archives of Latvia, Academic Library of the University of Latvia, and National Library of Latvia. Many sources were used and quoted for the first time.

Keywords: historian, Arturs Štāls, protection of cultural values, protection of monuments, cultural policy, cultural heritage.

Iesniegts 2018. gada 15. janvārī